

Наталя РОМАНЕЦЬ*

Становище в'язнів під час Голодомору 1932–1933 рр. (за матеріалами Дніпропетровської області)

Мета дослідження полягає у висвітленні становища в'язнів під час Голодомору 1932–1933 рр. у Дніпропетровській області.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, усебічності. Для реалізації мети були застосовані порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний методи. Опрацювання архівних документів здійснено завдяки методам джерелознавчого та герменевтичного аналізу.

Висновки. Масові репресії під час хлібозаготівельної кампанії 1932–1933 рр. призвели до різкого збільшення чисельності в'язнів, основну частину яких складали селяни, які перебували під слідством або були засуджені за обвинуваченнями в крадіжках збіжжя, продуктів, худоби, невиконання заготівельних планів. Заарештовані утримувалися у нелюдських умовах, оскільки камери були перевантажені на 500–1000%. Через надмірну тисняву було неможливо дотримуватися навіть мінімальних санітарно-гігієнічних норм: не вистачало питної води, посуду. Серед ув'язнених почали поширюватися інфекційні захворювання, зокрема висипний тиф, що створювало загрозу для всього населення області. Відсутність належного харчування виснажених від голоду в'язнів зумовлювала високу смертність. У переповнених камерах заарештовані почали бунтувати.

Перевантаженість місць позбавлення волі фактично унеможливлювала боротьбу із злочинністю у містах і селах Дніпропетровщини, оскільки заарештованих за бандитизм, збройні пограбування були позбавленні місця утримувати.

Реакцією влади на критичну ситуацію з утриманням заарештованих стало розвантаження місць позбавлення волі, яке здійснювалося не через гуманне ставлення до в'язнів, а через практичні міркування: втрату ними працездатності та нестачу робочих рук у колгоспно-радгоспному секторі. Але незважаючи на вжиті партійно-радянським керівництвом заходи, становище в'язнів залишалося важким упродовж всього 1933 р.

* Романець Наталя Радомірівна – докторка історичних наук, професорка кафедри історії Криворізького державного педагогічного університету; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3267-4408>; romanets1@ukr.net

Ключові слова: Голодомор, в'язні, камери, харчування, Дніпропетровська область.

Тема Голодомору-геноциду 1932–1933 рр., незважаючи на вагому історіографію, не лише зберігає свою актуальність в умовах сьогодення, але й потребує подальшого наукового осмислення як безпрецедентна за своїми масштабами та руйнівними наслідками трагедія. Терор голодом призвів до кардинальних соціально-економічних змін, що вплинуло на повсякденне життя основних соціальних груп українського суспільства. Якщо становище робітників, селянства, партійно-радянської номенклатури докладно охарактеризовано українськими істориками О. Мовчан, В. Гудзем¹, В. Марочко², М. Дорошко³, то побут такої категорії населення, як в'язні, чисельність яких значно зросла в умовах масових репресій 1932–1933 рр., фактично опинилася поза увагою науковців. Одним з небагатьох досліджень з цієї проблематики стала стаття дніпровського краєзнавця В. Лойка, де висвітлюється становище ув'язнених у Дніпропетровській центральній промколонії⁴. Власне це й спонукало автора звернутися до цієї теми, що є метою цієї наукової розвідки. Джерельною базою

¹ *Мовчан О., Гудзь В.* Повсякденне життя на підприємствах і новобудовах // Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: колективна монографія / відп. ред. С. В. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – С. 97–238.

² *Марочко В.* Повсякденне життя колгоспного села // Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: колективна монографія / відп. ред. С. В. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – С. 239–354.

³ *Дорошко М.* Номенклатурний працівник: привілеї та репресії // Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: колективна монографія / відп. ред. С. В. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – С. 530–558.

⁴ *Лойк В.Й.* Дніпропетровська промколонія // Спадщина: зб. ст. / Державний архів Дніпропетровської області. Вип. 2. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 191–204.

дослідження стали документи Дніпропетровського обкому КП(б)У, Дніпропетровського обласного відділу охорони здоров'я, Дніпропетровської обласної прокуратури, що зберігаються у Державному архіві Дніпропетровської області.

Як свідчать документи, однією із найбільших категорій жертв Голодомору-геноциду на Дніпропетровщині були в'язні, серед яких більшість складали селяни, репресовані під час хлібозаготівельної кампанії 1932–1933 р. Дніпропетровський обком КП(б)У ще на початку 1933 р. визнав, що

«кількість заарештованих в області досягла гігантських масштабів. БУПРи й арештні приміщення перевантажені, більшість заарештованих утримуються у найжахливіших умовах»⁵.

Так, у січні 1933 р. у камерах при Бердянській райміліції замість 60–80 осіб перебувало 420, при Долинській – замість 50–60 осіб розміщувалися 371⁶. Перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Хатаєвич зазначав, що в арештних приміщеннях у районах

«на один квадратний метр площі припадало 3–4 заарештованих[...]», які стояли «роздягнені, тісно притиснувшись один одного[...]»⁷.

У багатьох районах під утримання заарештованих виділили додаткові, абсолютно непристосовані приміщення, що ускладнювало їхню охорону. У Межівському районі заарештованих розміщували у селянських хатах, у Божедарівському – 88 в'язнів утримували в підвальному приміщенні без підлоги, де раніше зберігали овочі, у Нововасилівському – камерою став колишній дровник⁸.

У переповнених камерах ув'язнені не могли не лише лежати чи сидіти, але й стояти на ногах. У Кам'янському районі заарештовані розміщувалися і на нарах, і під нарами, а в

⁵ Держархів Дніпропетровської обл., ф. П-19, оп. 1, спр. 1865, арк. 10.

⁶ Там само, ф. Р-1520, оп. 3, спр. 37, арк. 46.

⁷ Голод в СССР. 1929–1934: в 3 т. / [отв. сост. В. В. Кондарашин]. – М.: МДФ, 2012. – Т. 2: Июль 1932 – июль 1933. – С. 658.

⁸ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-1520, оп. 3, спр. 15, арк. 198, 199.

деяких камерах вони стояли навіть вночі. Про масштаби перевантаження арештних приміщень свідчив той факт, що у Межівському районі «[...] комісія навіть не змогла зайти до камер, щоб перевірити наявність затриманих[...]», і була змушена це робити з коридору⁹.

Через надмірну тисняву було неможливо дотримуватися навіть мінімальних санітарно-гігієнічних норм: не вистачало відхожих місць, питної води, посуду. У камерах панувала задуха, бракувало свіжого повітря оскільки у багатьох арештних приміщеннях не було вікон. Начальник Дніпропетровської центральної промислової колонії та Будинку попереднього ув'язнення (БПУ) Баранов визнавав, що в таких умовах навіть здорова людина доволі швидко ставала хворою і потребувала негайної госпіталізації до лікарні¹⁰. Серед ув'язнених почали поширюватися інфекційні захворювання, зокрема висипний тиф, що створювало загрозу для всього населення області.

У переповнених камерах заарештовані почали бунтувати. Так, 3 січня 1933 р. 48 в'язнів у камері № 3 Долинської районної міліції організували «волинку», вимагаючи видачі хліба та розвантаження камер. Начальник Долинської районної міліції повідомляв, що бунт вдалося придушити, але при цьому зазначав, що такі ж виступи можна очікувати в усіх камерах¹¹. Аналогічну «волинку» організували заарештовані у Межівському районній міліції¹². Зазначимо, що збільшення кількості в'язнів вимагало посилення охорони, що також потребувало додаткового хлібопостачання, яке Дніпропетровська область не могла забезпечити¹³.

Перевантаженість місць позбавлення волі фактично унеможливлювала боротьбу із злочинністю у містах і селах

⁹ Там само, арк. 197.

¹⁰ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-2240, оп. 1, спр. 86, арк. 5.

¹¹ Там само, ф. Р-1520, оп. 3, спр. 37, арк. 46.

¹² Там само, арк. 81.

¹³ Там само, ф. П-19, оп. 1, спр. 1866, арк. 10.

Дніпропетровщини, оскільки заарештованих за бандитизм, збройні пограбування працівники не могли ув'язнити через брак місця. Приміром, затриманих злочинців, які вкрали і зарізали колгоспних корів у с. Єфремівка Якимівського району, начальник районної міліції відпустив, заявивши, що «їх нічим годувати». Начальник політвідділу 2-ї Якимівської МТС Морозов повідомляв, що такі випадки були непоодинокими¹⁴. У м. Дніпропетровськ злочинців почали розміщувати навіть у робочих кабінетах оперативного відділу обласного управління міліції. Крім того, збільшилася кількість спроб втеч в'язнів, які проламували стіни, підлоги і стелі камер¹⁵, робили підкопи¹⁶.

Становище заарештованих погіршувала й відсутність належного харчування. У грудні 1932 р. наркомат постачання УСРР припинив виділяти фонди для постачання заарештованих, відтак їх мали забезпечувати за рахунок виділення 5% мірчуку з надходження в районах. Проте, враховуючи системне невиконання Дніпропетровщиною планів з мірчуку упродовж всієї хлібозаготівельної кампанії, можна зробити висновок, що припинення централізованого постачання мало призвести до катастрофічних наслідків із забезпеченням в'язнів продовольством. Тому не дивно, що того ж місяця Дніпропетровський обласний відділ постачання відмовився видати борошно для заарештованих у Софіївському районі, посилаючись на відсутність для цього фондів¹⁷. Начальник Долинської райміліції також повідомляв, що з 28 грудня 1932 р. райспоживспілка припинила видачу печеного хліба заарештованим через відсутність борошна. Упродовж наступних трьох днів їх були змушені забезпечувати хлібом «за рахунок зменшення працівникам міліції». Оскільки це не

¹⁴ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-1520, оп. 3, спр. 36, арк. 333.

¹⁵ Там само, спр. 37, арк. 575 зв.

¹⁶ Там само, спр. 36, арк. 74.

¹⁷ Там само, спр. 37, арк. 51.

могло тривати далі, начальник Долинської райміліції вимагав від обласного керівництва негайно вирішити проблему¹⁸.

У січні 1933 р. на 5 тис. в'язнів, що утримувалися у Будинках попереднього ув'язнення Дніпропетровської області, виділялося лише 2 тис. пайків¹⁹. У результаті калорійність їжі у Дніпропетровському БПУ зменшилася з 295 калорій у серпні 1932 р. до 95 калорій в лютому 1933 р. і менше. Зокрема 14 лютого 1933 р. харчування в'язнів дорівнювало 38 калоріям²⁰. Враховуючи, що енергетична цінність 100 грамів крупи чи борошна становить 300–340 ккал, це означає, що в'язні отримували майже 10 грамів.

Ще 8500 заарештованих, які перебували в камерах районних відділів міліції, мали харчуватися за рахунок районних фондів, хоча у голодуючій області таких ресурсів не було. Тому у камерах попереднього затримання при Долинській райміліції заарештовані отримували лише «100 грамів печеного хліба на день та 1–2 стакани окропу»²¹.

Внаслідок поганого харчування більшість в'язнів були сильно виснажені. Оскільки пухлі від голоду в'язні були змушені годинами стояти на ногах у переповнених камерах, це збільшувало їхні набряки, а відтак прискорювало смерть. Ось лише деякі факти. Якщо в січні 1932 р. у Дніпропетровському Будинку попереднього ув'язнення померло 3 в'язня, то в жовтні 1932 р. – 45, листопаді – 53, грудні – 60. У січні 1933 р. смертність зросла до 131 особи, в лютому протягом 22 днів помер 141 в'язень²². З 15 лютого до 6 червня 1933 р. в камерах попереднього затримання при Долинській райміліції померли з голоду 37 осіб, стільки ж при Олександрійській з березня по

¹⁸ Там само, арк. 2.

¹⁹ Там само, ф. П-19, оп. 1, спр. 1866, арк. 10.

²⁰ Там само, ф. Р-2240, оп. 1, спр. 86, арк. 7.

²¹ Там само, ф. Р-1520, оп. 3, спр. 61, арк. 87.

²² Там само, ф. Р-2240, оп. 1, спр. 86, арк. 6а.

квітень, при Новомосковській з 1 січня по 23 червня – 49 осіб²³. В'язні часто помирали прямо у камерах або їх виносили звідти в агонізуючому стані, що справляло «гнітюче враження» як на сокамерників, так і на вільнонайманих працівників²⁴. Переважна більшість померлих – селяни, які перебували під слідством за обвинуваченнями в крадіжках продуктів і худоби.

Станом на 22 січня 1933 р. у Дніпропетровському БПУ майже тисяча в'язнів – старих, інвалідів, виснажених – перебували у критичному стані та потребували медичної допомоги. Але перевести всіх до лікарні було неможливо, бо при нормативному навантаженні – 135 ліжок в ній щоденно перебувало 180–195 хворих, яким не вистачало ні медикаментів, ні обладнання, ні продуктів. Як визнав начальник Дніпропетровської центральної промколонії та БПУ Баранов, все лікування хворих в'язнів зводилося «до харчування»²⁵. Це підтверджувало, що головною причиною їхнього захворювання був голод.

Критичною була ситуація і у Запорізькій поправно-трудої установі (ПТУ) № 29, де станом на 20 березня 1933 р. утримувалося 1192 замість штатних 400 осіб. Калорійність їжі ув'язнених становила у лютому 460 калорій, у березні – 550 «проти потрібної середньої 2000 калорій». Тому 100 в'язнів, за офіційними даними, були виснажені від голоду, дуже слабкі. Відсутність належного харчування призвела до зростання смертності у Запорізькій ПТУ: у листопаді 1932 р. померло 7 в'язнів, грудні – 24, січні 1933 р. – 52, лютому – 64, за 11 днів березня – 16²⁶.

Дані Дніпропетровського обласного відділу охорони здоров'я свідчать, що саме в'язні та безпритульні були тими групами населення, які найбільше потерпали від голоду

²³ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-1520, оп. 3, спр. 61, арк. 87.

²⁴ Там само, ф. Р-2240, оп. 1, спр. 86, арк. 6.

²⁵ Там само, арк. 5.

²⁶ Там само, ф. Р-1520, оп. 3, спр. 37, арк. 453.

у містах. Приміром, у січні–лютому 1933 р. до міських лікарень Дніпропетровська доправили 343 хворих, виснажених та опухлих від голоду, серед яких було 112 ув'язнених та 215 безпритульних. З 1 до 8 березня 1933 р. у міжрайонну лікарню привезли 160 голодуючих, які перебували у важкому стані, із них 39 осіб – безпритульні та 32 – в'язні²⁷.

На катастрофічну ситуацію з утриманням заарештованих було змушене відреагувати партійне керівництво Дніпропетровської області. М. Хатаєвич визнав, що на 1 лютого 1933 р. кількість заарештованих в області перевищувала 25 тис. осіб, серед яких понад 1 тис. осіб були членами партії. Причиною значної кількості арештантів партійний очільник Дніпропетровщини вважав не масштабні репресії під час хлібозаготівлі 1932/33 рр., а помилки, допущенні каральними органами, які «заарештовували людей, яких не потрібно було заарештовувати, а справжні вороги та саботажники від арешту вислизали»²⁸.

Тому 1 лютого 1933 р. бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У ухвалило рішення про розвантаження арештних приміщень. Для цього планувалося створити 10–12 виїзних комісій у складі 3–4 осіб, до яких мали увійти «найбільш підготовлені й перевірені партпрацівники, працівники КК–РКІ, прокуратури, суду, ДПУ». Комісіям доручалося перевірити у 3–4 районах області справи осіб, що перебували під слідством, а також вже засуджених народними судами. Вони наділялися правами «звільняти всіх незаконно заарештованих і скасовувати неправильні вироки нарсудів»²⁹.

«Обласну комісію по розвантаженню БУПрів та камер затриманих при райміліціях» очолив другий секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У О. Соколов. Секретаріатом обкому було організовано 18 районних комісій, тобто більше, ніж планувалося. Механізм роботи комісій був наступним.

²⁷ Там само, ф. Р-2240, оп. 1, спр. 75, арк. 40.

²⁸ Голод в СССР. 1929–1934: в 3 т. – С. 658.

²⁹ Держархів Дніпропетровської обл., ф. П-19, оп. 1, спр. 1865, арк. 10–10 зв.

Передусім, вони мали перевірити незавершені справи в органах міліції та слідства і закрити ті, «які не мають актуального значення», дрібні кримінальні справи, «а в'язнів з-під варти звільнити». Крім того, районні комісії повинні були розглянути справи, за якими нарсуди вже ухвалили вирок, але він не був оскаржений у касаційній інстанції. Якщо комісія вважала, що засудженого не потрібно тримати під вартою, вона зверталася до дільничного прокурора з пропозицією опротестувати цю справу, «а також вирішувала питання щодо подальшого утримання цих осіб під вартою»³⁰. Комісії зобов'язали перевірити всі камери та забезпечити належні санітарні умови утримання в'язнів.

Районні комісії мали завершити свою роботу до 12 лютого 1933 р., надавши протоколи та доповідні записки до Дніпропетровського обкому КП(б)У та обласної прокуратури. У протоколи вони зазначали зміст справи, з якого числа ув'язнених «утримується під вартою, за яким органом слідства та суду», і «що вирішила комісія». До роботи комісій планувалося залучити всі місцеві органи юстиції та дізнання³¹.

Оскільки розвантаження місць позбавлення волі в умовах продовження масштабного терору проти селянства під час посівної кампанії виглядало нелогічно і незрозуміло навіть для членів партії та працівників прокуратури, обласне керівництво намагалось виправдати свої дії тим, що

«дрібні неактуальні справи перевантажують місцеві органи юстиції і не дають їм змоги дійсно приділити всієї уваги тим злочинам, які мають на сьогоднішній день велике актуальне значення [...]».

При цьому окремо наголошувалося,

«що звільнення комісією з-під варти в'язнів не є ознака послаблення судової репресії, а навпаки є справжня боротьба за якість слідства по справам [...]»³².

³⁰ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-1520, оп. 3, спр. 27, арк. 3.

³¹ Там само.

³² Там само, арк. 4.

Під час перевірки з'ясувалося, що у багатьох районах у камерах райміліції утримувалося більше в'язнів, ніж за списками заарештованих. Наприклад, станом на 1 лютого 1933 р. у Солонянському районі у камерах «фактично знаходилося 475 осіб», а за списками мало бути 428, при цьому 3 осіб, зазначених у списках, виявити не вдалося³³.

На багатьох затриманих не було оформлено справ і не зібрано жодних обвинувальних матеріалів. Так, у камерах при Солонянській райміліції з 3 січня 1933 р. утримували 10 осіб, заарештованих за наказом райапарату ДПУ, але на них не було жодних матеріалів, і «...» ніхто не знав про тримання таких під вартою [...]». У Високопільському районі, згідно із наказом ДПУ, у грудні 1932 р. – січні 1933 р. заарештували 103 особи «для адмінвисилки, але жодного не вислали і не зібрали будь-яких матеріалів»³⁴.

Показово, що всі комісії були змушені визнати, що ув'язнені у камерах райміліції

«не отримують ніякого харчування, лише частина користується передачами від своїх родичів, а міліція не має можливості відпускати навіть хліб, тому що не отримує його від райпостачвідділів [...]»³⁵.

Проведена комісіями робота не призвела до значного розвантаження місць позбавлення волі у Дніпропетровській області, оскільки звільнили лише 3715 осіб із 19518, які утримувалися в БУПРах і камерах райміліції, тобто 19% в'язнів. Зауважимо, що у районах ситуація кардинально різнилася. Якщо у Криворізькому районі звільнили 312 заарештованих із 765, Високопільському – 125 із 193, то у Запорізькому – лише 75 осіб із 502³⁶. Обласна прокуратура та облсуд були незадоволені результатом, тому зобов'язали нарсуди та дільничних

³³ Там само, спр. 15, арк. 196.

³⁴ Там само, арк. 196, 198.

³⁵ Там само, спр. 36, арк. 105.

³⁶ Там само, спр. 15, арк. 199, 200, 202.

прокурорів продовжити перевірку до кінця лютого 1933 р. та надати «докладні відомості» на 2 березня³⁷.

На початку березня 1933 р. Дніпропетровський обком КП(б)У санкціонував перегляд кримінальних справ стосовно низових партійних і колгоспних активістів, засуджених народними судами. З цією метою у районах створили спеціальні комісії на чолі з секретарями райкомів партії. До їхнього складу входили голова районної контрольної комісії, прокурор, суддя, начальник політвідділу МТС і уповноважений ДПУ. Комісії мали право переглядати справи та передавати висновки облпрокурору, який після вивчення матеріалів остаточно вирішував – скасувати вирок чи залишити в силі. Дніпропетровська обласна прокуратура у розпорядженнях від 5 і 15 березня 1933 р. зобов'язала районних прокурорів закінчити роботу у цьому напрямку «упродовж однієї декади»³⁸.

Заходи обласної влади, спрямовані на розвантаження місць позбавлення волі, не варто розглядати як прояв запізнілого гуманізму до в'язнів, оскільки вона турбувалася не про стан їхнього здоров'я, а про втрату ними працездатності. Наприклад, обласна прокуратура та обласне управління міліції непокоїлися через те, що

«деяка частина заарештованих після суду не може бути використана як робоча сила і, поступаючи до БУПРів, упродовж довгого часу перевантажують лікарні, з яких деяка частина також вмирає і в лікарнях»³⁹.

Помічник прокурора Криворізького району Коверніков відверто називав таких в'язнів «баластом», який зривав нормальну роботу шостої будколонії Управління ПТУ⁴⁰.

Навесні 1933 р. до вирішення проблеми утримання в'язнів долучився і Кремль. 11 березня 1933 р. ЦК ВКП(б) і Раднарком СРСР ухвалили спільну директиву «Про розвантаження місць

³⁷ Там само, спр. 27, арк. 9, 10.

³⁸ Там само, спр. 37, арк. 467.

³⁹ Там само, спр. 15, арк. 569.

⁴⁰ Там само, спр. 37, арк. 151.

позбавлення волі в УСРР», яка зобов'язала органи юстиції республіки здійснити ретельну перевірку заарештованих, що перебували під слідством, і звільнити тих, хто утримувався під вартою незаконно або позбавлення волі яких вважалося «недоцільним». Частина засуджених пропонувалося перевести на виправно-трудові роботи без позбавлення волі. З України до північних концтаборів мали вивезти 25 тис. засуджених на термін від 3 років. Задля здійснення постійного контролю за контингентом заарештованих до БУПРів прикріпили спеціальних прокурорів, до камер райміліції – народних слідчих. Реалізуючи директиву центральної влади, органи юстиції УСРР вже до кінця березня 1933 р. звільнили з-під варти 39454 осіб, а 25521 в'язня вивезли на Північ⁴¹.

Значне «розвантаження» місць позбавлення волі в УСРР передбачала й таємна директива-інструкція ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 8 травня 1933 р., яка проголошувала курс на згортання масових репресій. Упродовж двох місяців кількість ув'язнених у республіці мали скоротити до 60 тис. осіб⁴². Зокрема засудженим до 3 років позбавлення волі передбачалося замінити примусовими роботами до 1 року, а решту терміну вважати умовним⁴³. І хоча «розвантаження» місць позбавлення волі не передбачало реабілітації, засуджених це стало реакцією властей на жакливі умови утримання ув'язнених і нестачу робочих рук у сільській місцевості.

Внаслідок реалізації цієї директиви у Дніпропетровській області відбулося масштабне розвантаження місць позбавлення волі: з 10 травня по 10 липня 1933 р. звільнили 5605 засуджених із 16648, 2554 підслідних із 4746. Всього було звільнено 8159 осіб. Більшість звільнених за соцстаном були

⁴¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6390, арк. 69.

⁴² История сталинского Гулага: Конец 1920 – первая половина 1950-х гг.: соб. док. в 7 т. – Т. 1: Массовые репрессии в СССР / отв. ред. Н. Верт, С. В. Мироненко; отв. сост. И. А. Зюжина. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 179.

⁴³ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-1520, оп. 3, спр. 134, арк. 74.

середняками – 2222 осіб і колгоспниками – 1461, що спростовує твердження владних структур про спрямування репресивного удару під час хлібозаготівлі проти «класово-ворожих елементів». Останніх серед звільнених було значно менше: 930 «куркулів» і 240 «інших нетрудящих елементів»⁴⁴.

Ситуація з утриманням в'язнів не покращилася і влітку 1933 р., що засвідчило обстеження камер районної міліції, проведене Дніпропетровською обласною прокуратурою з 15 по 26 липня 1933 р. у семи районах області: Генічеському, Новотроїцькому, Бердянському, Коларівському, Запорізькому, Мелітопольському і камері при дільничній міліції «Дніпрогесу». Більшість арештних приміщень залишалися в антисанітарному стані з обідраними стінами та вибитими вікнами⁴⁵.

Не було вирішене і питання забезпечення харчуванням заарештованих, які утримувалися в камерах при райміліції. Так, у партії в'язнів із 53 осіб, доправлених 9 липня 1933 р. до Дніпропетровського БУПРу із Новомосковського, Лихівського, Магадалинівського, Кам'янського, Запорізького районів, 90% були цілковито виснажені. Більшість заарештованих із Новомосковського району були у настільки критичному стані, що навіть не могли ходити, двоє із них вночі померли. Під час допиту вони повідомили, що отримували в камерах лише 50–100 грамів хліба на день, а упродовж всього етапу на Дніпропетровськ їх взагалі не годували⁴⁶.

Тому у липні 1933 р. обласна прокуратура та обласне управління міліції черговий раз «категорично» поставили питання перед обкомом та облвиконкомом

«про установлення твердого та постійного харчування всіх, кого утримували під вартою в міліціях області, за кількістю встановленого ліміту та за нормами: хліба не менш 300–400 грамів у день на кожного та два рази гаряча їжа [...]».

⁴⁴ Там само, спр. 15, арк. 593, 594.

⁴⁵ Там само, спр. 36, арк. 724.

⁴⁶ Там само, спр. 15, арк. 571, 572.

Зазначимо, що після всіх проведених розвантажень місць позбавлення волі у Дніпропетровській області станом на 10 липня 1933 р. у камерах при райміліції утримували 2564 заарештованих за ліміту не більш 2324 осіб, на 17 липня – 1976 осіб⁴⁷.

Підсумовуючи, зазначимо, що масові репресії під час хлібо-заготівельної кампанії 1932–1933 рр. призвели до різкого збільшення чисельності в'язнів, основну частину яких складали селяни, які перебували під слідством або були засуджені за обвинуваченнями в крадіжках збіжжя, продуктів, худоби, невиконання заготівельних планів. Заарештовані утримувалися у нелюдських умовах, оскільки камери були перевантажені на 500–1000%. Відсутність належного харчування виснажених від голоду в'язнів зумовлювала високу смертність. Реакцією влади на критичну ситуацією з утриманням заарештованих стало розвантаження місць позбавлення волі, яке здійснювалося не через гуманне ставлення до в'язнів, а через практичні міркування: втрату ними працездатності та нестачу робочих рук у колгоспно-радгоспному секторі.

REFERENCES

1. Doroshko, M. (2012). Nomenklaturnyj pratsivnyk: pryvilei ta represii. In Kul'chyts'kyj, S. (Ed.). *Ukrains'ke radians'ke suspil'stvo 30-kh rr. XX st.: narysy povsiakdennoho zhyttia*. Kyiv, pp. 530–558 [in Ukrainian].
2. Kondarashin, V. (Comps.). (2012). *Golod v SSSR. 1929–1934: v 3 t. Vol. 2. Iyul' 1932 – iyul' 1933*. Moscow [in Russian].
3. Lojk, V. (2008). Dnipropetrovs'ka promkoloniia. *Spadschyna*, (2), 191–204 [in Ukrainian].
4. Marochko, V. (2012). Povsiakdenne zhyttia kolhospnoho sela. In Kul'chyts'kyj, S. (Ed.). *Ukrains'ke radians'ke suspil'stvo 30-kh rr. XX st.: narysy povsiakdennoho zhyttia: kolektyvna monohrafiia*. Kyiv, pp. 239–354 [in Ukrainian].
5. Movchan, O., Hudz', V. (2012). Povsiakdenne zhyttia na pidpriemstvakh i novobudovakh. In Kul'chyts'kyj, S. (Ed.). *Ukrains'ke radians'ke*

⁴⁷ Там само, арк. 569.

suspil'stvo 30-kh rr. XX st.: narysy povsiakdennoho zhyttia: kolektyvna monohrafiia. Kyiv, pp., 97–238 [in Ukrainian].

6. Vert, N., Mironenko, S. (Ed.). (2004). Istoriya stalinskogo GULAGa. Konec 1920-x – pervaya polovina 1950-x godov: Sobranie dokumentov v 7-mi tomakh. Vol. 1. Massovye repressii v SSSR. Moscow [in Russian].

**Romanets N. The state of prisoners
during the 1932–1933 Holodomor
(based on materials from the Dnipropetrovsk region)**

The article's goal is to draw attention to the conditions of inmates in the Dnipropetrovsk area during the 1932–1933 Holodomor.

The research methodology is grounded in the principles of comprehensiveness, the scientific method, and historicism. The present study applied comparative-historical, historical-genetic, and comparative-historical techniques to accomplish its objective. The methodologies of source and hermeneutic analysis are used in the processing of archival records.

Conclusions. A significant rise in the number of prisoners resulted from widespread repressions during the 1932–1933 grain procurement campaign. The majority of these detainees were peasants who were either the subject of an inquiry or had been found guilty of offences including theft of grain, products, animals, and failure to comply with procurement plans. People who had been arrested were housed in appalling conditions since their cells were 500–1000% overcrowded. The extreme overcrowding made it hard to maintain even the barest hygienic and sanitary standards, such as having enough dishes and drinking water. The convicts started to contract infectious diseases, such as typhus, which threatened the region's whole population. A significant death rate resulted from the prisoners' inadequate nutrition once they were fatigued from hunger. In congested quarters, the arrested went on the rampage.

The overpopulation of sites of deprivation of liberty rendered it hard to combat crime in the Dnipropetrovsk region's cities and villages since there was nowhere to house the people who had been arrested for armed robbery and banditry.

The authorities' response to the dire circumstances surrounding the arrests was to empty the places of confinement. This move was made for more pragmatic reasons than the humane treatment of the prisoners, as they were no longer able to work and the lack of workers in the state and collective farm sectors. Prisoners' conditions worsened throughout 1933 despite the actions taken by the Party-Soviet leadership.

Key words: Holodomor, prisoners, nutrition in prison cells, Dnipropetrovsk region.